

a hangformálás engedi, annyira engedik érvényesülni a szöveget. Ezáltal valami „művi” magyar nyelven énekelnek, ami érezhetően más, mint a beszélt magyar nyelv. Török Erzs nemcsak hogy nem ezt a „művi” magyar nyelvet használta éneklés közben, hanem ízes erdélyi kiejtéssel énekel, ahogy beszélt is, s az énekben hajszálnyit sem változott kiejtése. Úgy énekel, hogy az énekhang valóban csak szárnyaira vette, intenzitásában megnövelte a szöveget, anélkül, hogy valamit is változtatott volna rajta. Ez a csodálatosan tiszta, ízes szövegmondás egyedülállóvá tette az ő énekét a magyar hangverseny-termekben, s ez már magában is felkeltette a teljes népi előadásmód illúzióját. Ugyanis a nép sem tud változtatni artikulációján éneklés közben a szebb hang érdekében; csak náluk ebből annyi lesz, hogy bizonyos hangfekvésben nem tudnak olyan szép hangot kihozni, mint egy tanult énekes. Erzs hangja képzett hang volt, ő tanult énekesként tudott olyan változatlan artikulációval szöveget énekelni, mint a tanulatlan parasztok.

Másik varázsa énekének, ami megint csak a népi éneklés hangulatát hozta a hangversenyterembe: az az ünnepélyes komolyság, az az ünnepi hangszín, amivel komoly tartalmú népdalainkat megszólaltatta. Mert ő is pontosan érezte, amit minden népénekes, hogy ez az ünnepélyes, meghatott hangzás teljesen elég, sőt *csak ennyi illik* a dalok tartalmához és emelkedett hangulatához. Vagyis ezen az ünnepélyes hangzáson túl alig színezte az előadást. Nem „játszotta meg” a tartalmat, amit általában megszoktunk a színpadon s a hangversenydobogón. Csak a játékos, tréfás tartalmú dalokat színezte ki ezzel a kis „megjátszással”, de ebben is hű maradt a népi ízléshez, mert az ilyen dalokat néha a nép is játékosabban kiélezve éneklei.

Ha azt a különbséget akarnám leírni, ami közte és egy-két kitűnő mai népdalénekesnő közt van, úgy fogalmaznám: ha egy mai elsőrangú népdalénekes énekel, akkor, ha nem látom, azt hihetem, hogy egy gyimesi vagy moldvai csángó asszony hangja szól. Ha Török Erzsit hallotta az ember, tudta, hogy nem parasztasszony énekel, de azt is érezte, hogy tökéletes népi szellemű éneklést hall. Mert kiművelt hangja mégis „földszagú” volt; s ő egész egyéniségével volt azonos a néppel. Pontosán illik tehát művészetére Arany János meghatározása: „Nem a való hát, annak égi mása Lesz, amitől függ az ének varázsa.” Az ő éneke a sok ezer „való”-ból, sok ezer paraszti énekes énekéből leszűrt „égi más” volt, azért keltette az igazi hagyományos népi előadás hatását. Mindannyian, akik szerencsések voltunk hallani ezt az éneket, érezzük máig tartó és soha el nem múló varázsát.

JÁRDÁNYI PÁL BÚCSÚZTATÁSA

Temetési beszéd

Kedves, korán eltávozó Jóbarát!

Azok nevében búcsúztatlak, akiknek körében utolsó éveid legtöbb munkáját végezted, ahol családot szerettei után a legtöbben és legjobban szerettek, a népzene kutató munkatársak nevében. Több volt Neked ez a kis csoport, mint a kedvelt munka színhelye, több mint baráti környezet: központja és jelképe volt ez a kör annak az ügynek, aminek életed szentelted, amit pályád különböző utain szolgáltál: a magyar népzene és a belőle nőtt zeneművészet ügyének.

Erre az ügyre esküdtél fel már mint pályáját tervező, hivatást vállaló ifjú. Zenész, ha közösségi érzés fűtötte, akarhatott-e kevesebbet, mint azt a programot, amely a népet akarta nemzetté emelni a művészetben? Neked több volt ez, mint csatlakozás egy zenei irányhoz: számodra ez a magyar nép érdekeinek vállalását jelentette az élet minden te-

rületén. Aki ezt vállalta, nem véletlen, hogy Györffyhez jutott el az Egyetemen, a másik nagy hirdetőjéhez a népből megújuló magyar műveltségnek. S azokhoz a fiatalokhoz, akik körülötte, példáján s a jövőn lelkesülve a háború legszomorúbb éveiben kutatták és vitatták a magyar társadalom megújulásának lehetőségeit. Aki így indult az életbe, annál nem véletlen, hogy Kodályban nemcsak azt kereste, aki a mesterség titkaiba bevezesse, hanem példaképet, akit nagy vállalkozása minden területén követnie kell. Követted is, mint tudós, nevelő és alkotó. Jól tudtad, hogy bármely részén dolgozol is a nagy tervnek, mindig nemzeti ügyet segítesz diadalra vinni.

Azért tudtál teljes lelkierővel és töretlen munkakedvvel fordulni a népdal felé a tudomány területén, amikor a másik két területen számodra megszűnt vagy csökkent a lehetőség. Hiszen első, időtálló műved is ott született meg, doktori értekezésed egy erdélyi falu zenei életéről. S igazán soha sem hagytad abba a népdal szakszerű vizsgálatát: a nagy összkiadás újraindításának első percétől fogva ott voltál a munkatársak között. Igaz, a főiskolai tanár s a zeneszerző ezt csak harmadik feladatának tekintette. Harmadiknak, de sosem harmadrendűnek. S mikor ez vált főfeladattá, mindhárom feladatra elégséges munkakedvvel és szellemi erőfeszítéssel vetted ki a részedet belőle.

A Magyar Népzene Tára nem volna olyan, amilyenné sikerült válnia – olyan magas színvonalú, olyan példamutató, olyan nemzetközi sikert arató – ha nincs benne a Te kezded munkája. Kezedé? Az is, mert rengeteg aprómunka, fáradságos és türelmes rendezgetés, új meg új lehetőségek kipróbálása van abban, amit elvégeztél. De ezenfelül mennyi ötlet, tudás, mennyi anyagismeretből fakadó új elképzelés. És mindezt milyen önzetlenül adtad, nem egyszer névtelenül, a közösségbe szerényen beolvadva, amikor legjobb találataid neved említése nélkül arattak nemzetközi elismerést. Lemondtál a személyes sikerről, a közös ügy sikere volt számodra fontosabb.

S most is, legnagyobb teljesítményeddel is ilyen pazarul bánsz! Kidolgoztad végre népdalaink törzsanyagának a legjobban megfelelő rendet, amelyben tulajdonságai, történeti stílusai, dallamhajtásainak sokféle rokonsága az ésszerű rend világításában kerül szemünk elé, magától kínálva a tanulságokat. Ez a rend 60 éve folyó népdalkutatásunknak, Bartók és Kodály rendszerező erőfeszítéseinek új hajtása és méltó betetőzése.

Kidolgoztad a rendszert, beleillesztetted dalainkat, elrendezted az első kötetre eső részt, beavattad munkatársaidat a terv minden részletébe; mindent elvégeztél, mint jó gazda, aki hosszú útra készül, hogy nélküle is, magától is menjen a dolog. Indulhat a munka, csak a jelt kell megadni rá. De a jelt már nem Te fogod megadni. Elvégezted, ami rád várt, a munkát, ami nélkülözhetetlen, hogy az ügy előrehaladjon. Nem vártad be, ami abból siker, elismerés lett volna a magad számára. Milyen jellemző ez Rád és életedre!

De ez a sietség, ez most mindnyájunkat szíven ütött. Te, aki annyi mindenben követted mestered példáját, ebben az egyben, a hosszú élet kötelességében, nem tudtad követni. Megszerezted neki azt a fájdalmat, hogy még életében lássa kidőlni azokat, akikre munkája folytatását szerette volna bízni.

Munkádat azért majd folytatjuk – nevedben és neveddel –, talán be is tudjuk fejezni. De ki fogja pótolni nekünk a barátot és az embert? Azt a barátot, aki igaznak tartott ügyeinkért soha sem sajnált fáradságot, felelősségvállalást, akit mindig csatasorba lehetett állítani, ha valami fontos célt kellett elérni, ha valakin segíteni kellett, ha valakit meg kellett védeni igaztalansággal szemben. Vállalta a kiállást akkor is, ha az számára kényes helyzetet, hátrányt jelentett. És ha ellenségeket szerzett. Ellentétei voltak neki is, mint mindenkinek, aki érvényesíteni akarja a maga körében azt, amit igazságnak tart. És aki szenvedéllyel és fáradhatatlanul tudja védeni a vitában azt az álláspont-

tot, amit helyesnek vél. De azt is milyen lovagiasan: mint a vívó, aki maga mondja be, ha találatot kapott. Mennyire méltányolta az ellenérveket, ha azok tényszerűek voltak, ha bennük az igazságnak valami lehetősége látszott! Nem vitatkozás volt az, hanem a helyes út keresése.

Es milyen méltányos tudott lenni, ha zenész társairól kellett nyilatkoznia: mennyire megbecsült minden értéket még azokban is, akikre, úgy tudta, oka van haragudnia. Mindenki talált valami elismerni-valót, munkásságának valami olyan oldalát, valami olyan emberi tulajdonságot, valami jó képességet, amit dicsérhetett, még akkor is, ha más egyébről elítélte. Még sokszor az ellene elkövetett bántalmak mögött is meg tudta látni a megérthetőt, az elfogadható, a megbocsáthatót. S milyen nehezen hitte el valakiről, hogy rosszat akar, különösen hogy neki akar rosszat! Mint a jó bíró számára minden ember becsületes, amíg be nem bizonyítják az ellenkezőjét. Jóhiszemű volt, mert magáról ítél.

Kitűnő zenész, tudós sok lehet, de aki ezen felül tiszta ember, segítő, szerető, jó barát és lovagias ellenfél is, igen kevés. Ezért oly nagy az úr, amit Magad után hagysz, ezért olyan fájdalmas számunkra korai távozásod. Kedves Pali, szeretetünk kíséri a sírba, hiányod és emléked marad közöttünk. Isten Veled!

BÚCSÚ BIBÓ ISTVÁNTÓL

Utolsónak szólhattam hozzá barátai közül halálának estéjén. Fáradt volt, és csak a halálról beszélt. Azt mondta: a halál maga nem félelmes, csak az odavezető út nehéz. Én tiltakoztam: nem halhat meg, nekünk még szükségünk van rá – miközben ölelésemmel is szinte húztam vissza közénk, akik itt maradunk tovább küszködni sorsunkkal.

Valóban nem hittem, hogy meg fog halni. Lehetetlennek éreztem, hogy tehetségének ne legyen még egyszer alkalma részt venni életünk alakításában. Nem tudtam belenyugodni, hogy őt is le kell írunk a magyar életből, elpazarolt értékeink közé.

Reggelre mégis megjött a halálhír. Akkor döbrentem rá, hogy máig kísért történelmünk „zsákutcája”: újra szaporodott eggyel a magyar politikai gondolkodók száma, akit félrevetett a sors, hogy ne állíthassa képességeit közössége szolgálatába.

Érezte ennek keserűségét? Bizonyára, ha akkor nem is mondta ki. De ez lehetett a legnehezebb az „odavezető úton”, amikor az ember elvégzi magáról a végső számvetést. Hiszen ő maga is úgy fogalmazta meg pályáját, hogy „élt 1945-től 1948-ig”. Amíg gondolatai szétáradhattak az olvasó magyarok között, amikor irányíthatta a magyar társadalom történelmi és politikai gondolkodását, amikor úgy látszott, hogy lehetősége van jó irányban befolyásolni a magyarság életét.

Mindezt hamarosan elmosta a „történelem”. Amit szokás „szükségszerűnek” beállítani. Pedig nem mindig szükségszerű, ami éppen következik, különösen ha rosszabb, mint a felismert, megfogalmazott és ajánlott jobb. Az akkori „rossz”, egy kegyes szemforgatással „személyi kultusz”-ként emlegetett diktatúra, egy eléggé el nem ítélt politika sodorta el azt a jobbat, amit ő ajánlott. Az övé volt a szükségszerű, s ami helyette jött, az volt a szükségtelen, annak kellett megbuknia. Meg is bukott véglegesen a történelem ítélőszéke előtt.

Azért emelkednek tanulmányai egyre magasabbra szemünkben, azért ismerik fel jelentőségét egyre többen, mert az akkor elmulasztott jobb lehetőséget jelölték ki, aminek igazságait egyre többször hangoztatják ma mint új felismerést, és igyekeznek megközelíteni – megkésve és lejjebb szállított igénnyel – mai életünkben. Ha *akkor* illesztjük be a szocializmus kereteibe „azt a területet, ahol a magánélet ősi, jogi formái a szo-

cialista társadalom végleges szerkezetébe is beilleszthetők”, amikor és ahogy ő javasolta, akkor még ép termelési hagyományok és szét nem vert életforma folytatódott volna a háztáji gazdálkodásban, szakmai tudás és szakmai erkölcs a kisiparban, s a ház, villa, telek tulajdon is, ha megszakítatlan lehetőségként van jelen társadalmunkban, ma talán nem váltana ki annyi mohóságot és fitogtatási vágyat. Az az elképzelése pedig, hogy a keleti és nyugati típusú demokrácia felhasználható értékeinek egyesítésével valamiféle „példakép” szerepét játszhatná a magyarság, csak kismemzeti öntudatzavarnak minősült – holott ma pusztán „liberalizált” szellemi életünkkel és inkább kinyilatkoztatott, semmint megvalósult demokratikus lehetőségeinkkel is valami „kirakatszerephez” jutottunk a „táborok” között. S felismerhető törekvése, hogy a demokratikus magatartás esélyeit erősítse a diktatúra irányában ható jelenségekkel szemben, megkapta a „harmadik út” bélyegét – pedig később nagy vitatársa, Lukács György vallotta meg, hogy bár egész életében az imperializmus-szocializmus ellentétpárját tartotta a XX. század fő problémájának, élete végén mégis be kellett látnia, hogy a döntő probléma a diktatúra vagy demokrácia alternatívája. Pedig ő még nem is érte meg a Somoza– Pol Pot félelmes párhuzamát.

De akkor, egy összeomlás után, a magyarság új irányban való elindításához arra is szükség volt, hogy a magyar társadalom megszabaduljon múltjának rossz beidegzéséről, hogy ne csak a végleg használhatatlant és bűnöst vesse ki magából, hanem saját tudatát bénító zavarait is. Ezt is ő vállalta magára. Könyörtelen önvizsgáló elemzéssel gyomlált ki minden téveszmét, mindent, ami lehúz, akár az „eltorzult magyar alkat” történelmi okait vizsgálta, akár felelősségünket a zsidósággal szemben, megvonva a helyes mértéket minden vonatkozásban; s ezzel új öntudatot adott egy sokfelől ostorozott, elbizonytalanodott társadalomnak. Ahogy elítélte a közelmúlt bűneit és mulasztásait, úgy törölte is le rólunk annak szennyét, úgy egyenesedhetett ki a gerincünk, és erősödöttünk új szennyezésekkel szemben.

Írásai, jelenléte a *Válasz* közösségében – ami több volt akkor, mint a szabad irodalom híveinek tábora –, biztatása, helyzetelemzései, ítélete, okossága, gerince – mindez erő volt, ami szétáradt azok közt, akik gondolkodtak és vállalták a küzdelmet a jövőért.

Erre gondolva válik világossá, hogy mégsem volt hiába, amit azokban az években adott nekünk. Minden erkölcsi magatartás, minden szembeszállás a rosszal a jobbert, minden példamutatás – bármily kis körben történik is – tovább él a társadalomban; nem tűnik el, hanem összegeződik, erővé válik – s egyszerre hat és alakít. Az ő példája pedig széles körben hatott és vált erővé. Amint haladunk az időben, úgy nő hatása. Már határainkon kívül is tiszteletet vívott ki magának s vele népének.

Megkésve küldöm utána írásban, amivel akkor a halállal vívódót kellett volna élőszóval vigasztalnom: bármennyire is az a néhány év volt „életed”, nem volt hiába; ami Benned élt, beépült politikai gondolkodásunkba, erővé vált, és egyre tovább alakít bennünket. Köszönjük Neked, hogy segítettél olyanná válni, amilyennek lenni akarunk.